

TAMPERE

SÄRKÄNNIEMI-ONKINIEMI

Kahden kivirakenteen dokumentointi ja arkistoseelvitys 2018

FM Ulla Moilanen
Pirkanmaan maakuntamuseo

Tiivistelmä

Pirkanmaan maakuntamuseo teki arkeologisen dokumentoinnin sekä arkistoselvityksen kahdesta kivrakenteesta, jotka sijaitsevat Tampereen Särkänniemessä ja Onkiniemessä. Rakenteet dokumentoitiin valokuvaamalla ja mittaamalla ja niistä etsittiin tietoja erilaisista historiallisista lähteistä. Onkiniemen kivrakenteen todettiin olevan osa Suomen Sahanterätehtaan satamarakenteita ja ajoittuvan noin 1920-1930-luvulle. Särkänniemen rakenteen todettiin ajoittuvan 1900-luvun alkupuolelle (mahdollisesti 1930-luvulle) mutta sen tarkempi historia ei lähteistä selvinnyt. Kumpaakin rakennetta ehdotetaan muuksi kulttuuriperintökohteeksi.

Arkisto- ja rekisteritiedot

Kunta: Tampere

Kaupunginosa: Särkänniemi-Onkiniemi

Tutkimuksen laatu: Dokumentointi ja arkistoseelvitys

Kohteiden ajoitus: Uusi aika (1880-1930-luku)

Ehdotus suojelustatuksesta: Muu kulttuuriperintökohde (molemmat kohteet)

Peruskartta: 212309 Tampere

Tutkimustaho: Pirkanmaan maakuntamuseo

Rahoittaja: Tampereen kaupunki

Kenttätyönjohtaja: FM Ulla Moilanen

Tutkimuksen ajankohta: Touko-kesäkuu 2018

Digitaalikuvat: KY 296:1-13

Aikaisemmat tutkimukset: 2017 Sami Raninen, inventointi

2017 Eveliina Salo & Maija Huttunen, vedenalainen inventointi

Raportin sivumäärä: 19 s. + 1 liitesivu

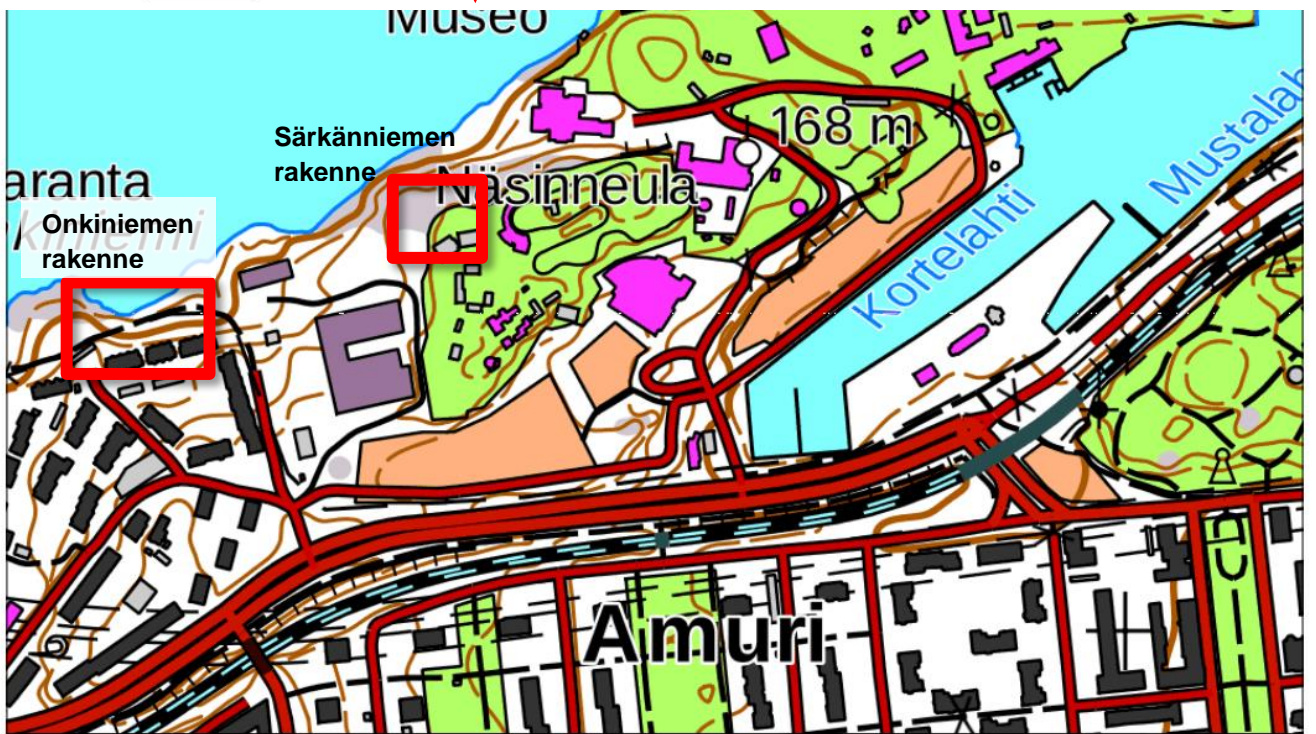
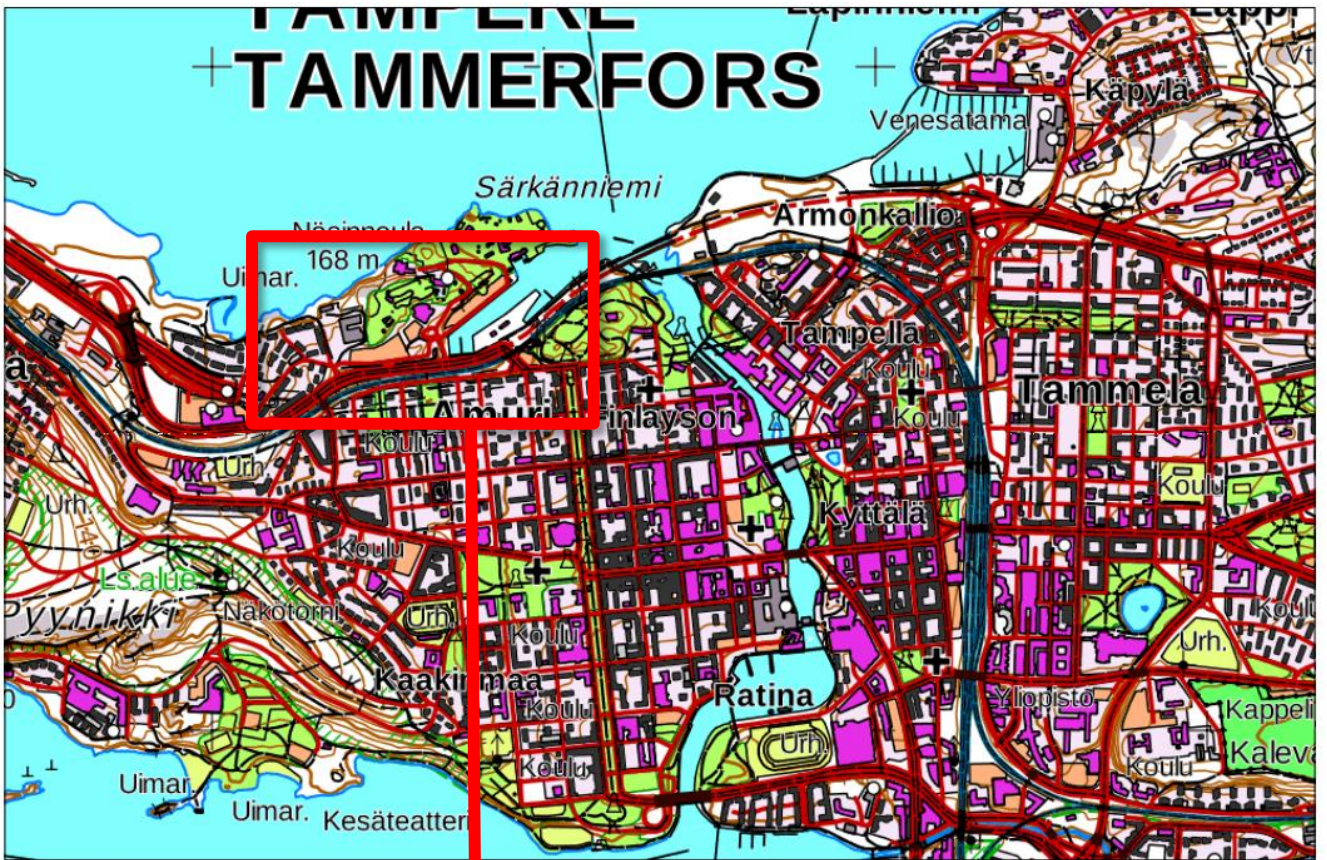
Alkuperäinen raportti: Pirkanmaan maakuntamuseo

Kopiot: Museoviraston arkisto, Tampereen kaupunki

Sisällysluettelo

Sijaintikartat	5
1. Johdanto	6
2. Tutkimushistoria	7
3. Alueen maankäyttöhistoria	7
4. Kohdekuvaukset	10
4.1 Onkiniemen ranta	10
4.2 Särkänniemen pengerrys	14
Lähteet	17
Liite 1: Digikuvaluettelo	
Liitekartta 1: Onkiniemen ranta	
Liitekartta 2: Särkänniemen pengerrys	

Sijaintikartat

1. Johdanto

Pirkanmaan maakuntamuseo teki touko-kesäkuun 2018 aikana arkeologisen dokumentoinnin sekä arkistonselvityksen kahdesta Tampereen Särkänniemen ja Onkiniemen alueella sijaitsevasta kivirakenteesta. Tutkimuksesta vastasi FM Ulla Moilanen. Työhön oli varattu kaksi esityöpäivää, kaksi kenttätyöpäivää ja kolme jälkityöpäivää. Esi- ja kenttätyöt tehtiin toukokuussa, raportti valmistui kesäkuussa 2018. Esitöissä tutustuttiin alueen aikaisempiin inventointeihin sekä historiallisiin lähteisiin: arkisto-aineistoon, karttoihin ja historiallisiin ilmakehäuotuihin. Kartta-aineistosta hyödynnettiin sekä Kansallisarkiston digitoimia karttoja että Tampereen kaupungin arkistossa säilytettävää kartta-aineistoa. Maastossa rakenteet tarkastettiin, mitattiin ja dokumentoitiin valokuvaamalla. Jälkitöissä esityömateriaalin ja kenttätyöhavaintojen pohjalta koottiin raportti, joka on tallennettu Tampereen museoiden Siiri-tietokantaan. Digikuvat on myös luetteloitu Siiri-tietokantaan (KYY 296: 1-13). Alkuperäistä raporttia säilytetään Pirkanmaan maakuntamuseon arkistossa, ja kopiot siitä on toimitettu Museovirastolle sekä Tampereen kaupungille.

Sää tutkimuksen aikaan oli helteinen, aurinkoinen ja tuulinen. Maastossa auringonpaiste haittasi valokuvausta runsaiden varjojen muodostamien kontrastien vuoksi. Myös kasvillisuutta oli runsaasti, mikä haittasi rakenteen dokumentaatiota etenkin Särkänniemessä. Onkiniemen rakenne sijaitsee vesirajassa, joten se olisi ollut helpointa dokumentoida järveltä käsin. Siihen ei kuitenkaan ollut tämän kenttätyön aikana mahdollisuutta. Särkänniemen rakenteen länsiosa ja etenkin kaakkoispääty oli runsaan kasvillisuuden peitossa ja sen tarkempi dokumentaatio vaatii mm. puuston ja muun kasvillisuuden raivaamista rakenteen alueelta.

Tampereella 21.6.2018

2. Tutkimushistoria

Särkänniemen ja Onkiniemen alueita on tutkittu aikaisemmin arkeologisen inventoinnin 2017 ja samana vuonna tehdyn vedenalaisinventoinnin yhteydessä. Sami Raninen on kantakaupungin arkeologisen inventoinnin 2017 yhteydessä selvittänyt Särkänniemen (muinaisjäännöstunnus 1000031408) ja Onkiniemen panimoihin (tunnus 1000031409) liittyneitä rakenteita (Raninen 2017), mutta kumpaakaan nyt tarkastetuista rakenteista ei tuolloin dokumentoitu tai tarkastettu. Tässä raportissa kohteisiin viitataan tästä lähtien nimillä Särkänniemen pengerrys ja Onkiniemen ranta.

Onkiniemen rannassa sijaitseva rakenne on sen sijaan mainittu vuonna 2017 tehdyn vedenalaisinventoinnin raportissa, jossa rakennetta ei kuitenkaan dokumentoitu tarkemmin (Salo & Huttunen 2017:28). Rakenteen edustalla havaittiin kuitenkin hirsiarkkukeskittymä, joka todennäköisesti on liittynyt paikalla olleeseen laiturirakenteeseen. Hirsiarkut on merkitty vedenalaisiksi muinaisjäännöksiksi seuraavilla nimillä ja muinaisjäännöstunnuksilla: Onkiniemi 2 (tunnus 1000031795) ja Onkiniemi 3 (tunnus 1000031796), Onkiniemi 4 (tunnus 1000031797) ja Onkiniemi 5 (tunnus 1000031798).

3. Alueen maankäyttöhistoria

Hankkeen esitöissä tutustuttiin tutkimusalueen aikaisempiin arkeologisiin inventointeihin sekä historiallisiin lähteisiin, kuten karttoihin ja ilmakuviin. Alueiden käyttöhistoriaa selvitettiin myös kirjallisten lähteiden avulla. Etenkin Särkänniemen kivirakenteen historiaa yritettiin selvittää myös vanhojen sanomalehtien avulla. Digitoituja lehtiä oli kuitenkin käytettävissä vain vuoteen 1929 saakka, eikä lehdistä löytynyt lisätietoa rakenteesta. Vuoden 1929 lehtien mukaan Särkänniemessä oli kuitenkin aloitettu tasaustöitä, joihin kuului kallio- ja maatyötä. Töiden tavoitteena oli saada aikaan noin 800 neliötä uutta varastoaluetta. Sanomalehtilähteen mukaan työt kuitenkin keskittyivät lähinnä Savilinnantien alueelle (Kansan Lehti nro 256, 4.11.1929), joten nämä työt eivät liittyne rakenteeseen. On mahdollista, että vuoden 1946 ilmakuvissa (kuva 1) näkyvä Särkänniemen kivirakenne ajoittuukin vasta 1930-luvulle tai 1940-luvun alkuun. Karttalähteitä etsittiin Tampereen kaupungin arkistosta sekä Kansallisarkiston digitoiduista aineistoista. Vielä Johan Tillbergin laatimassa Tampereen kaupungin kartassa 1808 Särkänniemen ja Onkiniemen alueet ovat rakentamattomia (kuva 2). Vuoden 1877 kartassa (kuva 3) ei myöskään näy rakennuksia tai tontteja.

Kuva 1: Tampereen ilmakekuva vuodelta 1946. Särkänniemen kivirakenne on merkitty karttaan keltaisella nuolella.

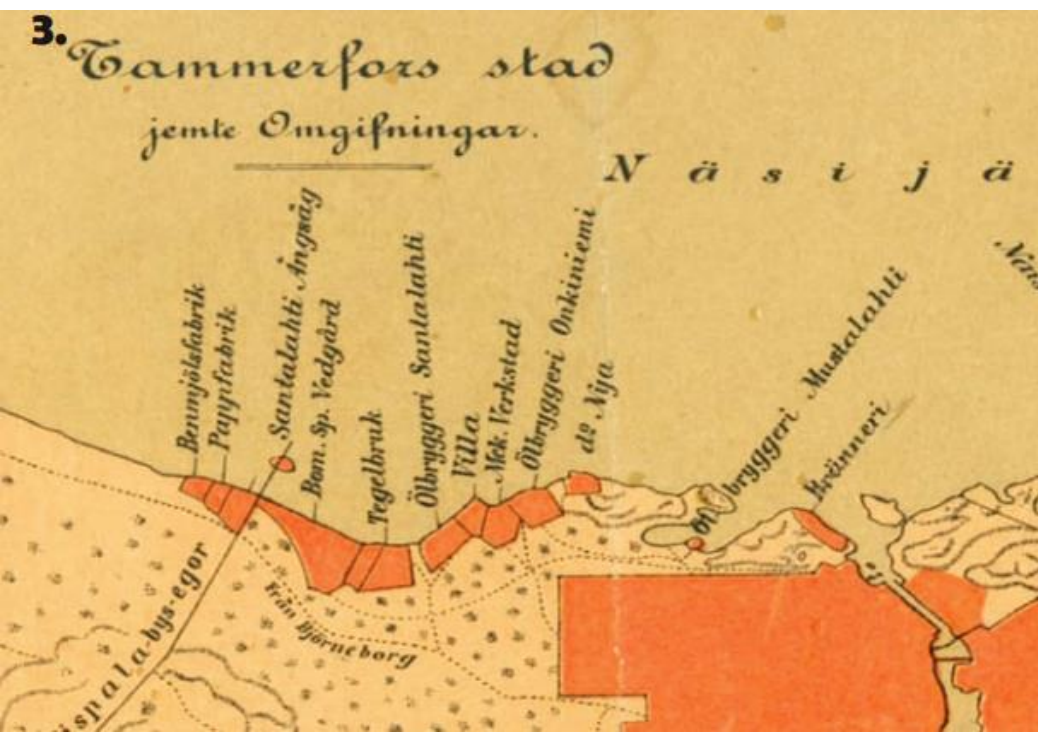
Kuva 2: Johan Tillbergin kartta vuodelta 1808, Charta öfver Tammerfors Stad i Björneborgs Län och Öfre Satakunda härad. KA Tampere Itb* 1/- -.

Kuva 3. Karta öfver Tammerfors stad med en del omgifningar. KA, Tampere Itb* 8/- -.

Särkänniemen ja Onkiniemen rakentaminen liittyy pienteollisuuden syntyyn ja alkaa aikaisintaan 1870-luvun lopussa. Tampereen asemakaavakarttaan 1887 (kuva 4) Näsijärven rantaan on jo merkitty useita teollisuustontteja. Tätä karttaa ei kuitenkaan voi käyttää täsmällisen paikantamisen apuna. Tutkitut alueet sijoittuvat kuitenkin Onkiniemen olutpanimon sekä konepajan (Akk. verkstad) alueelle. Vuoden 1896 kartan mukainen asemointi sen sijaan sijoittaa Onkiniemen rannan rakenteen Sahanterätehtaan alueelle ja Särkänniemen pengerryksen Onkiniemen oluttehtaan kiinteistölle (kuva 5).

Kuva 4: Tampereen asema-
kaavakartta 1887 (F.L. Calonius).
Kuva: Tampereen kaupunki 2013: 5).

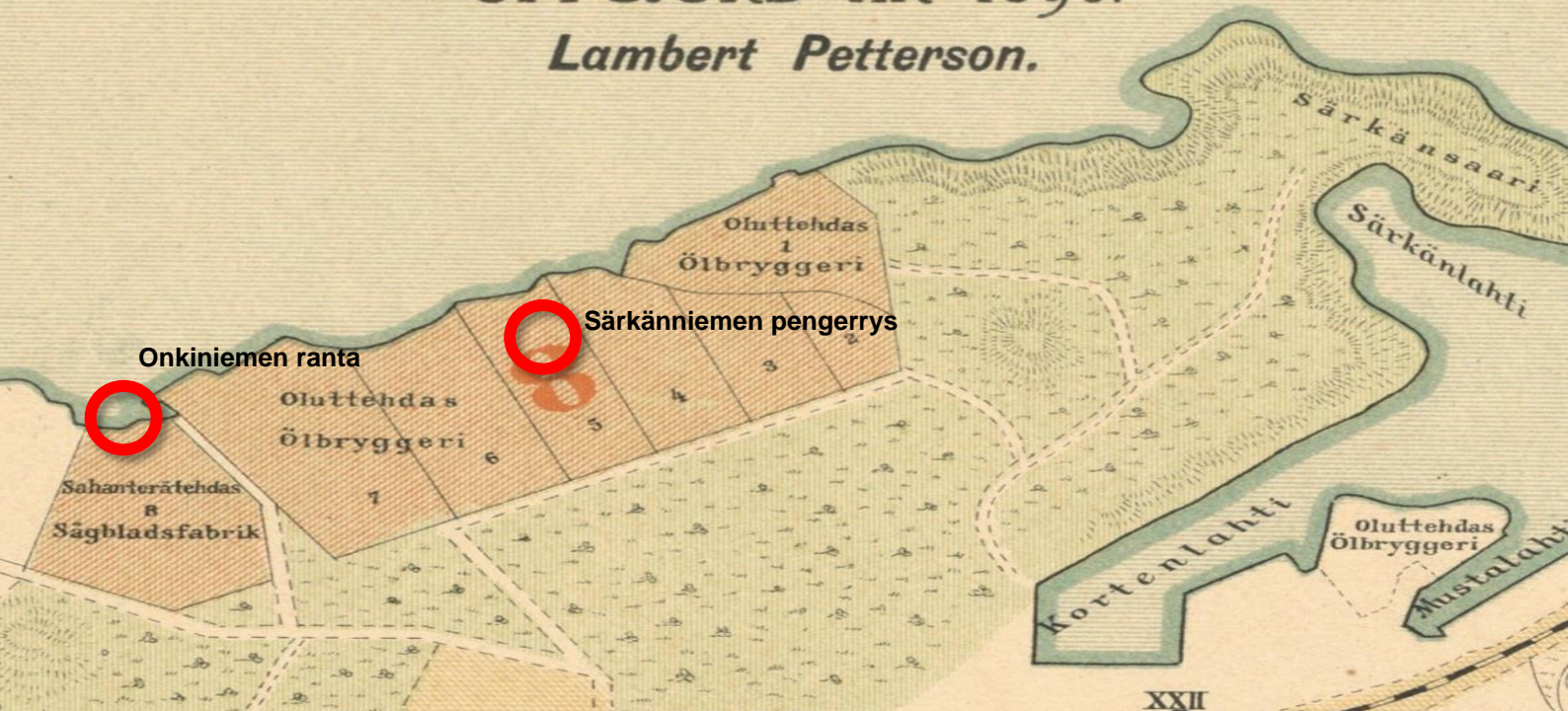
TAMPEREEN KAUPUNGIN ASEMAKARTTA

TEHTY VUONNA 1896.

PLANKARTA ÖFVER TAMMERFORS STAD

UPPGJORD ÅR 1896.

Lambert Petterson.

Kuva 5: Tampereen kaupungin asemakartta 1896. (Petterson, Lambert). Karttaan on merkitty myös rakenteiden sijainnit.

4. Kohdekuvaukset

4.1 Onkiniemen ranta

Kohdenimi: Onkiniemen ranta

Kunta: Tampere

Muinaisjäännytystyyppi: Teollisuuskohteet

Ajoitus: Uusi aika

Selkeä ajoitus: 1880-1930-luku

Laji: Muu kulttuuriperintökohde

Peruskartta: 2123 09 Tampere

Koordinaatit: P 6823243 | 326234, P 6823252 | 326262 (ETRS-TM35FIN)

Koordinaattiselite: Kohteen itä- ja länsipääty. Kohteen itäosa on vedessä.

Aikaisemmat tutkimukset: Salo & Huttunen 2017 (vain maininta raportissa)

Havaintomahdollisuudet 2018: Melko huonot runsaan kasvillisuuden vuoksi. Auringonpaiste ja varjot häittäsivät valokuvausta. Dokumentointia vaikeutti myös kohteen sijainti aivan vesirajassa ja osittain veden ympäröimänä.

Sijainti ja maasto: Kohde sijaitsee noin 40 metrin pituisella matkalla Onkiniemen rannassa pienessä poukamassa. Poukaman länsiosassa kivipengerryksen noin 20 metriä pitkä osa sijaitsee aivan vesirajassa. Tämän itäpuolella on kivrakenteita kauempana vedessä. Ks. myös liitekartta 1.

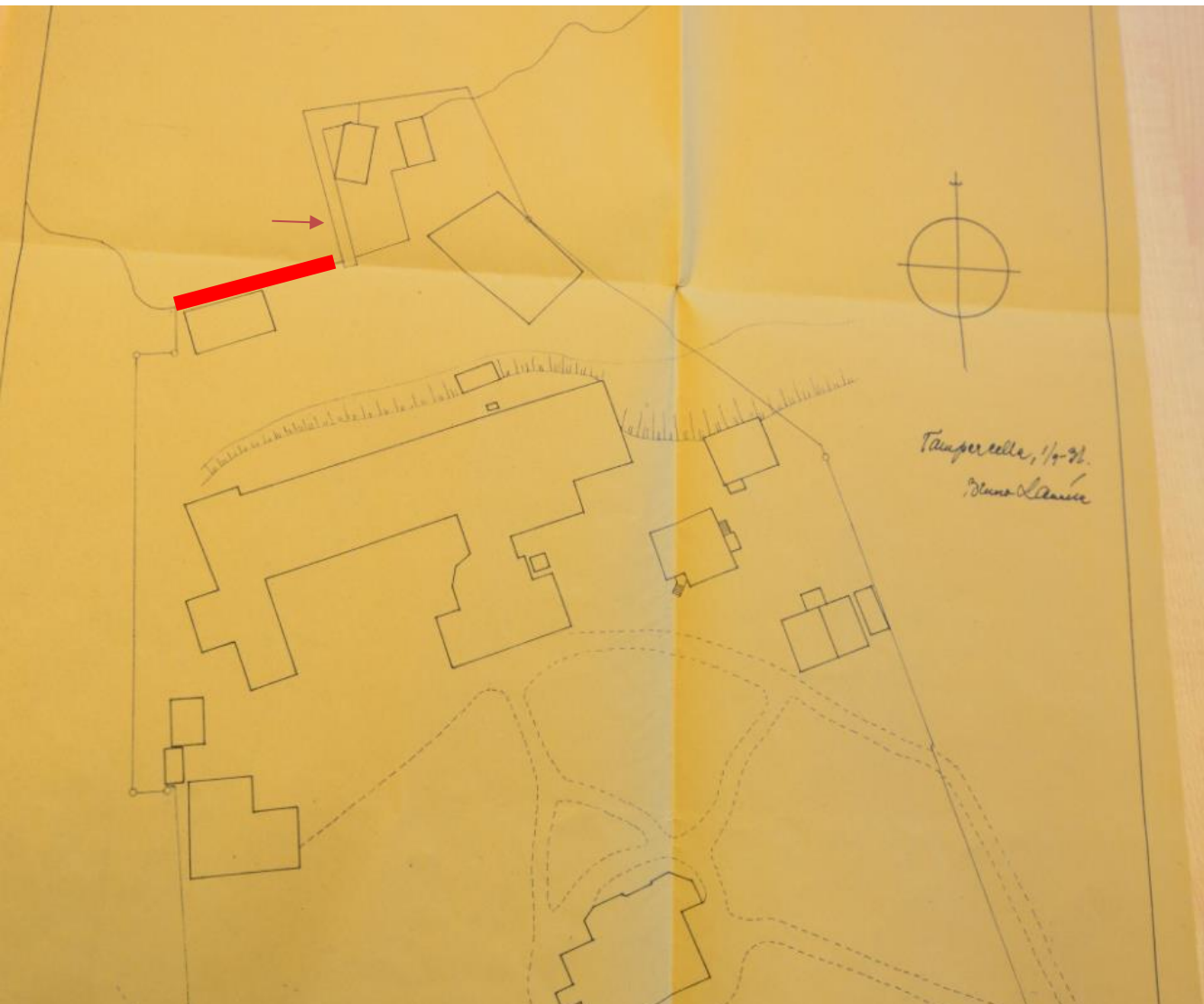
Kohteen kuvaus: Kohde on lohkotuista kivistä rakennettu muuri tai rantapengerrys (kuva 6). Poukaman länsiosassa muuri kulkee täsmälleen vesirajassa ja se näkyi parhaiten itäpuolella sijaitsevalta laiturilta. Pengerrys jatkuu suorassa kulmassa järvelle ja tästä edelleen suorassa kulmassa kohti itää, muutaman metrin päässä rannasta. Näitä veden ympäröimiä osia ei voitu tämän kenttätöiden yhteydessä dokumentoida. Rakenteen lähellä järven pohjassa on myös puurakenteita, sillä vedenpinnan yläpuolelle pisti puutolppien päitä (kuva 6).

Rakenne kuuluu alueeseen, jolla 1880-luvulla sijaitsi Onkiniemen konepaja ja myöhemmin Suomen sahanterätehdas (Santalahden sahanterätehdas). Konepajan perustivat Axel Ingelius ja F.V. Kingelin vuonna 1889 ja se sijaitsi Onkiniemen oluttehtaan länsipuolella (kuvat 4-5). Konepajassa valmistettiin mm. höyrykoneella varustettuja huvipursia. Vuonna 1895 konepajan rakennuksiin muutti Suomen sahanterätehdas Oy (aikaisemmin Santalahden sahanterätehdas), joka oli vielä 1930-luvulla toiminnassa. Onkiniemen rannassa näkyvä kivrakenne on todennäköisesti sahanterätehtaan laituriin tai rantaan liittyvä pengerrys, sillä se näkyy ainakin osittain kiinteistöstä vuonna 1936 laaditussa kartassa (kuva 7). Tampereen kaupungin rakennuskonttorin 31.7.1902 laatimassa kaavakartassa (kuva 8) ei rannassa sen sijaan näy rakenteita. Ranta näkyy rakennettuna myös vuoden 1946 ilmakuvasa (kuva 9).

Kuva 6: Onkiniemen rannassa sijaitseva kivirakenne idästä. Kuva: Ulla Moilanen, KY 296:2. Vedestä esiin pistävä puutolppa on merkitty kuvaan nuolella.

Kuva 7: Sahanterätehtaan rakennuspiirustukset 1936. (Suomen sahanterätehdas, maistraatin rakennuspiirustukset, vuokra-alue VIII-25. Tampereen kaupunginarkisto). Karttaan on merkitty punaisella rannassa näkyvän kivipengerryksen sijainti. Myös nuolella merkittyä rakennetta erottuu veden ympäröimänä (kuva 6). Kuva: Ulla Moilanen.

Kuva 8. Onkieniemen rannan rakenteet punaisella merkittynä vuoden 1946 ilmapäiväkuvaan, jossa on Sahanterätehtaan alue rakennuksineen.

Kuva 9. Onkieniemen ja Särkänniemen rakenteiden sijainnit merkittynä Tampereen kaupungin rakennuskonttorin 31.7.1902 laatimaan kaavakarttaan. Tampereen kaupunginarkisto, kuva: Ulla Moilanen.

4.2 Särkänniemen pengerrys

Kohdenimi: Särkänniemen pengerrys

Kunta: Tampere

Muinaisjäännöstyyppi: Kivirakenteet

Ajoitus: Uusi aika

Selkeä ajoitus: 1890- tai 1930-luku

Laji: Muu kulttuuriperintökohde

Peruskartta: 2123 09 Tampere

Koordinaatit (ETRS-TM35FIN): P 6823340 I 326465 (länsipääty), P 6823350 I 326483 (kulma), P 6823335 I 326493 (kaakkoispääty)

Aikaisemmat tutkimukset: -

Havaintomahdollisuudet 2018: Huonot runsaan kasvillisuuden vuoksi. Auringonpaiste ja varjot haittasivat myös valokuvausta.

Sijainti ja maasto: Kohde sijaitsee Särkänniemen huvipuiston alueella Koiramäen pohjoispuolisella kalliolla, 26-27 metriä rantaviivasta, osittain kalliorinteessä, joka laskee jyrkästi Näsijärveen. Rakenne muodostaa itäpuolelle äkkijyrkän pudotuksen, minkä vuoksi kyseessä on todennäköisesti kalliorinteen pengerrykseen liittyvä rakenne. Ks. myös liitekartta 2.

Kohteen kuvaus: Kohde on suurikokoisista (jopa 1 m x 2 m x 1 m) lohkotuista kivistä rakennettu massiivinen muuri tai pengerrys (kuvat 10-12). Rakenteen järven suuntainen pituus on noin 20 metriä ja leveys 2,5-3 metriä. Rakenne kääntyy suorassa kulmassa etelä-kaakkoon, johon se jatkuu vielä noin 17 metriä. Tämän osuuden korkeus on maksimissaan noin 3-3,5 metriä ja leveys 4 metriä. Kohde näkyy vuoden 1946 ilmakuvassa (kuva 1) ja se sijoittuu kartta-aineistojen perusteella

Onkiniemen oluttehtaan kiinteistölle (kuva 5). Tarkempia karttalähteitä rakenteen sijaintipaikasta ei kuitenkaan löytynyt Tampereen kaupungin arkistosta. Tampereen kaupungin rakennuskonttorin 31.7.1902 laatimassa kaavakartassa (kuva 9) sijaintipaikka on täysin rakentamaton. Myöskään sanomalehtilähteet (ennen vuotta 1929) eivät kertoneet paikalla tehdyistä pengerrys- tai rakennustöistä. Oluttehtaan rakennukset eivät ole sijainneet rakenteen kohdalla. Särkänniemen kallioisilla alueilla tiedetään sijainneet huviloita ja panimolle kuuluneita asuinrakennuksia (Ahola 2018: 10). Rakennuksen perustukseksi kivirakenne on kuitenkin liian massiivinen.

Koska rakenteesta ei ole mitään mainintoja edellä mainituissa lähteissä, sen ajoitus ja tarkempi merkitys ei siten selvinnyt. Rakenne on saatettu rakentaa vasta 1930-luvulla, jolloin se olisi voinut liittyä esimerkiksi Onkiniemen oluttehtaan alueelle suunniteltuun, mutta toteutumattomaan rakennushankkeeseen. Toisaalta vuonna 1890 aloitettu rautatien rakentaminen vaati rakennuskiveä, jota tiedetään louhitun Särkänniemestä nykyisen Näsinneulan tienoilta (Ahola 2018: 10). Jos pengerrys liittyy tähän toimintaan, se ajoittuu jo 1890-luvulle.

Kuva 10: Särkänniemen penger (kivirakenne) lännestä. Ulla Moilanen, KY 296:13.

Kuva 11: Särkänniemen kivirakenteen itäseinää idästä kohti Näsijärveä. Kuva: Ulla Moilanen, KYY 296:6.

Kuva 12: Särkänniemen kivirakenne kaakkoispäästä kohti Näsijärveä. Kuva: Ulla Moilanen, KYY 296:4.

Lähteet

Sanomalehtilähteet:

Kansan Lehti nro 256, 4.11.1929

Kartat ja ilmakuvat:

Charta öfver Tammerfors Stad i Björneborgs Län och Öfre Satakunda härad 1808 (Tillberg), KA Tampere Itb* 1/- -.

Kaavakartta. Tampereen kaupungin rakennuskonttori 31.7.1902. Tampereen kaupunginarkisto.

Karta öfver Tammerfors stad med en del omgifningar 1877. KA, Tampere Itb* 8/-

Suomen sahanterätehdas, maistraatin rakennuspiirustukset, vuokra-alue VIII-25. Tampereen kaupunginarkisto

Tampereen kaupungin asemakartta 1896. (Petterson, Lambert)

<http://www.doria.fi/handle/10024/92047>

Tampereen kaupunki, ilmakekuva 1946

Painamattomat lähteet:

Ahola, T. 2018. *Särkänniemen alueen rakennusinventointi. Täydennysinventointi*. Tampereen kaupunki, A-Insinöörit Suunnittelu Oy.

Raninen, S. 2017. *Tampereen kantakaupungin arkeologinen inventointi 2016-2017. Selvitys yleiskaavaa varten*. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Salo, E. & Huttunen, M. 2017. *Tampereen Mustalahti ja Kortelahti sekä Onkiniemen ja Särkänniemen ranta. Arkeologinen vedenalaisinventointi*. Nordic Maritime Group. Museoviraston arkisto.

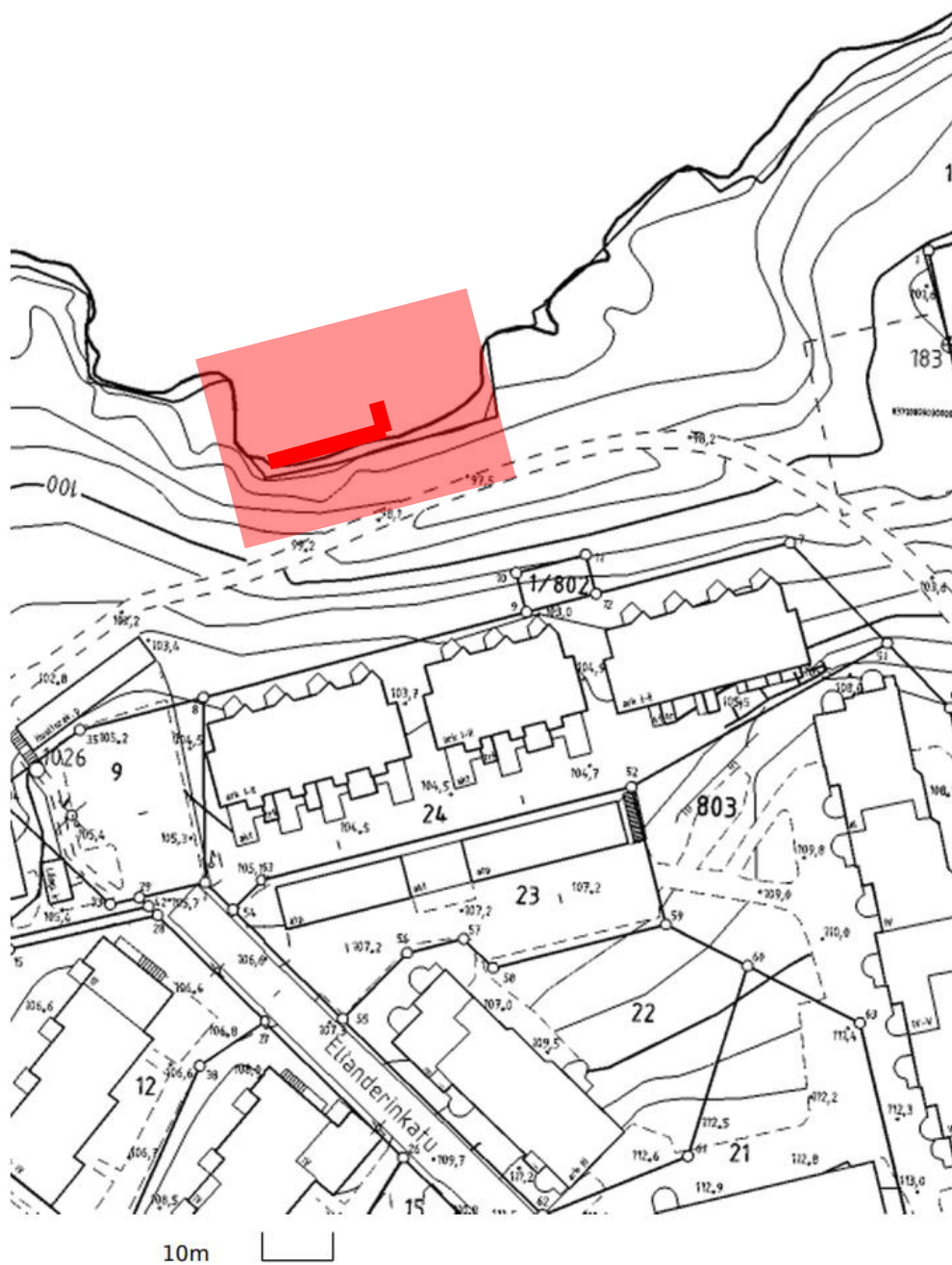
Tampereen kaupunki: Tampereen keskustan rantojenkäytön historia 1700-luvulta lähtien. Tampereen kaupunki, Maankäytön suunnittelu 2013. ID 639 163.

Liite 1: Digikuvaluettelo

- KYY 296:1 Onkiniemen rantaa itä-kaakosta. Vasemmalla koivun luona näkyy järveen pistävä kivirakenteen osa.
- KYY 296:2 Onkiniemen rantaa idästä.
- KYY 296:3 Onkiniemen rantaa ja pengerrystä lännestä.
- KYY 296:4 Särkäniemen pengerrys kaakkoispäädystä kohti Näsijärveä.
- KYY 296:5 Särkäniemen pengerrysten sisäkulmassa oleva, kallioon kiinnitetty moderni metallilenkki.
- KYY 296:6 Särkäniemen pengerrysten itäreunaa, kohti Näsijärveä.
- KYY 296:7 Särkäniemen pengerrysten itäreunaa, kohti etelää.
- KYY 296:8 Särkäniemen pengerrysten itäreunaa, kohti etelää.
- KYY 296:9 Särkäniemen pengerrysten itäreunaa, kohti etelää.
- KYY 296:10 Särkäniemen pengerrysten itäreunaa, kohti etelää, lähinnä kaakkoispäätä.
- KYY 296:11 Särkäniemen pengerrysten kaakkoispäätä.
- KYY 296:12 Särkäniemen pengerrysten länsipäätä, lännestä.
- KYY 296:13 Särkäniemen pengerrysten länsipäätä, lännestä.

Kaikki kuvat: Ulla Moilanen

Liitekartta 1: Onkiniemen ranta

Rakenteen sijainti punaisella merkityn rasterin alueella. Pengerryksen rannassa sijaitseva osa punaisella viivalla merkittynä. Taustakartta: Tampereen kaupunki.

